

परीक्षिन्नाटकचक्रम्...

५

卐

॥ वज्रं वज्रेण भिद्यते ॥

卐

रचयिता

पंडित ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्. ए.

परीक्षिन्नाटकचक्रम्...

५

ॐ

॥ वज्रं वज्रेण भिद्यते ॥

ॐ

रचयिता

पंडित ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्. ए.

प्रकाशक: ---

ओगेटि अच्युतराम शास्त्री, एम्.ए.

■

पुस्तक प्राप्तिस्थलम :---

पं. ओगेटि परीक्षित शर्मा, एम्.ए.

जि ७, शिवकीर्ति, घोरपडी,

पुणे ४११ ००१.

महाराष्ट्र (भारत)

■

सर्वाधिकारः :---

प्रकाशकायत्ताः

■

मुद्रकः :---

मे. शंकरराव राजहंस आणि कंपनी

२०३८, जान महंमद स्ट्रीट, पुणे ४११ ००१.

महाराष्ट्र (भारत)

॥ वज्रं वज्रेण भिद्यते ॥

निरन्तरं द्वेषपरीत मनसान् । जनान्परं प्रेमदयाप्रपूर्णान् ।

विधास्यमानः सततं प्रशान्तम् । संवर्धतां शान्तिमय स्वभावः ॥

(नान्यन्ते)

सूत्रधारः — अयि कलाशालिनि प्रिये ! श्रूयताम् ।

नटी — (प्रविश्य) अहो श्रुणोमि कथयन्तु ।

सूत्रधारः — सावधानेन श्रोतव्यम् ।

नटी — को विशेषः ।

सूत्रधारः — न कोऽपि विशेषः विद्यते । किन्तु प्रपञ्चे मानवाः केचित् गर्वाहङ्कार दर्पिताः प्रयतन्ते, स्व लाभाय त्यक्त्वा मानवतां ।

नटी — तस्मात् भवता किं क्रियते ।

सूत्रधारः — विशाल भाव संवर्धनं, मानव हृदयान्तर्गत भावप्रबोधकं, अपिच शत्रुमपि मित्रवत् समादरणीयमिति प्रदर्शयन्तं “ वज्रं वज्रेण भिद्यते ” इति नाटकं प्रयोक्तुमुद्यताः ।

नटी — प्रिय. नाटकमेतत् केनकविना विलिखितम् ।

सूत्रधारः — नाटकमेतत् गीर्वाणान्धभाषा प्रवीणेन महाकविना परीक्षित शर्माणा प्रणीतं ।

नटी — सर्वं सुन्दरं प्रतिभाति मे । नाटकमेतत् सार्वकालीनकं भवितु मर्हति । यतः ।

प्रत्यहं द्वेषपूर्णं च । शत्रुषड्वर्गं रञ्जितम् ।

समाजं पावनं कर्तुं । नाटकं रचितं प्रियम् ॥

सूत्रधारः — प्रिये, इतः पश्य द्रोणद्रुपदौ सहाध्यायिनौ परस्परं सल्लापं कुर्वन्तौ प्रविशतः । एहि गच्छावः । (इति गच्छतः)

(ततः प्रविशतः द्रोणद्रुपदौ)

द्रोणः — सखे द्रुपद, आवां परिसमाप्त विद्यौ । अतः परं गृहस्थाश्रमं प्रविशावः ।

द्रुपदः — अरे सुहृद् द्रोण ! अहं तु क्षत्रियः । त्वं ब्राह्मणः । अपिच आवां सुहृदौ । एकशयने एकपात्रे सुप्तवन्तौ भुङ्क्तवन्तौ, सहाध्यायिनौ, विद्यापारंगतौ । आवां स्नेहः एवमेव सर्वथा वर्धिष्णुतां भूयात् इति मामकीन विचारः ।

द्रोणः — अरे द्रुपद ! आवां जन्मतः ब्राह्मण क्षत्रियो । किन्तु विद्यया कर्मणा क्षात्रवन्तौ ववृधिवहे ।

द्रुपदः — मित्र द्रोण ! मम पितुः आशा एवमस्ति. प्रथमतः मम विवाहः विधेयः सपदं राज्यं पट्टाभिषेकः कर्तव्यः इति ।

द्रोणः — अरे सुहृद् यदि त्वं राजा भविष्यसि मां नूनं विस्मरिष्यसि ।

द्रुपदः — तथा नाहं विस्मरिष्यामि ।

द्रोणः — तवाभिप्रायः कालान्तरेण ह्यपान्तरं धारयिष्यति । कालक्रमेण समया-
नुकूलं बुद्धिः परिणमति ।

द्रुपदः — तथा न भवितुं महंति । पश्य ।

अहं राजा भविष्यामि । मया सार्धं भवान् प्रियम् ।

भुनक्तु कामं सर्वस्वं । वित्तं भोगान् सुखानि च ॥

द्रोणः — (विहस्य) अरे द्रुपद ! अहं कथं राज्यं सौख्यं नृपतिरिव अनु-
भोक्ष्यामि ।

द्रुपदः — कथं नहि । अवरोधः कः ।

द्रोणः — अरे त्वं जानामि, यत् ब्राह्मणानां ज्ञानोपार्जनमेव कर्तव्यं न तु धनोपार्जनं. सुखानुभूतिश्च इति ।

द्रुपदः — कालप्रभावेन सकलं अस्त व्यस्तं भवति जगति जन्तूनाम् ।

द्रोणः — अहो ते विचारधारा प्रशंसनीया ।

न भवन्ति महात्मानः । सर्वे जगति मानवाः ।

त्वादृशाः विरलाः सन्ति । तस्मात्त्वं मे सुहृद्वरः ॥

द्रुपदः — अरे कुम्भसंभव, त्वं निश्शङ्कं तव कामना पूर्णं मम सकाशं समा-
गच्छ । तव कामना सफली भविष्यति ।

द्रोणः — मित्रोत्तम ! त्वं मे वाल्य मित्रं । ते पिता मम पिता च वाल्यमित्रौ ।
तस्मात् आवयोः मैत्री पारंपर्येण संप्राप्ता । अयं संबन्धः अच्छेद्यः अविभाज्यः ।

द्रुपदः — सत्यमेव इयं मैत्री अविभाज्या, सातत्येन प्रवर्धिनीया (इति द्रोणस्य
दक्षिण हस्तं स्वीय दक्षिण हस्तेन गृहीत्वा चालनं करोति)

द्रोणः — अयि मित्र । अहमभिनन्दामि ते विशाल भावनां सौहार्दं च ।

द्रुपदः — अरे कलश सम्भव ! ब्राह्मण क्षत्रियाणां मध्ये अंतरं न किमपि
विद्यते ।

द्रोणः — अन्तरं न किमपि विद्यते किन्तु भावनायां अन्तरं विद्यते ।

द्रुपदः — जगति मानवाः सर्वे शरीर दृष्ट्या समानाः किन्तु मानसिकदृष्ट्या
विभिन्नाः ।

द्रोणः — सत्यमेव सर्वेषां अवयव निर्माणं एकमेव भवति ।

द्रुपदः — किन्तु भावनाकृतिः विभिन्ना भवति ।

द्रोणः — आहार विहारेऽपि वैविध्यं भवति ।

द्रुपदः — किन्तु आवयोर्मध्ये न किमप्यन्तरं विद्यते यस्मिन् कस्मिन्
विषयेऽपि ।

द्रोणः — मित्र ! तस्मात् आवां समवयस्कौ समान शीलिनौ । समान भावुकौ ।
सर्वत्रापि समानता प्रतिभाति ।

द्रुपदः — आवयोर्मध्ये सर्वेषु विषयेषु अविनाभाव सम्बन्धः विद्यते ।

द्रोणः — सुष्टु भावितं त्वया ।

द्रुपदः — शृणु, अहं राजा ।

द्रोणः — अहं मन्त्री ।

द्रुपदः — अहं शरीरम् ।

द्रोणः — अहं प्राणाः ।

द्रुपदः — आवां सूर्य चन्द्रौ ।

द्रोणः — आवां दिवारात्रम् ।

द्रुपदः — आवां सम्बन्धः अविभाज्यः ।

द्रोणः — सहाध्यायिरूपेण सम्बन्धः पटु चिक्कणात्मकः वमृव ।

द्रुपदः — विद्यार्थिदशा सर्वासु दशासु शक्ति समन्विता ।

द्रोणः — आवां समान शीलिनौ समानीव आकूतिः । समानी हृदयानिवः ।

(इति द्रुपदं अलिङ्ग्य) मित्र शृणु

सौहार्दपूर्णं वरमित्र भावं । पुराणरूपं जगति प्रसिद्धम् ।

विलोक्य मे कौतुकमेव जात । रे मित्र नित्यं शुभमस्तु लोके ॥

(इति निष्क्रान्तौ)

(यवनिका पतति)

* * *

द्वितीयं दृश्यम्

(द्रोणः ज्यात्रह्नीं वध्नाति, कृपी संमार्जिन्या गृहं मार्जयन्ति आस्ते)

कृपी — किं कुर्यां जीवनं सर्वं कष्टमयं भवति । न कस्याऽपि कुटुम्बे रक्तिः विद्यते । वेलायां समागत्य भुक्त्वा गच्छति कुटुम्बीकः । गृहे किं विद्यते, किं न विद्यते

इति नकोऽपि विचारयति । स्त्रियोहि नाम गृहे दास्यं अनुभवन्त्यः पुरुषाणां सुख दात्र्यः । अहो किमेतत् जन्म । अस्मिन् संसारे स्त्रीणां न कापि स्वतन्त्रता विद्यते । कुटुम्बिनीषु कुटुम्बीकानां नकोऽपि आदरभावः न काप्यनुकम्पाच विद्यते । स्त्रीजन्मनः अरण्ये तरु जन्म श्रेष्ठतरं भाति (इति सक्रोधं सवेगं संमार्जनं कुर्वन्ती आस्ते)

द्रोणः — किं भवती कृत्वा कृशानुः भवति ।

कृपी — नाहं कृत्वा किन्तु चिन्ताक्रान्तास्मि ।

द्रोणः — चिन्तायाः निदानं किम् ?

कृपी — अयि भोः बालः अश्वत्थामा दिने दिने व्यपचीयमान शरीरः निर्बलः भवति ।

द्रोणः — किं कुर्यां अहं तस्य बलविषये ?

कृपी — खाद्य पदार्थेषु पौष्टिक पदार्थः न्यूनः भवति ।

द्रोणः — तस्यकृते किं कुर्यां अहं ।

कृपी — किं कर्तव्यमिति नाहं भणामि ।

द्रोणः — हञ्जे, खाद्य पदार्थेषु पौष्टिकाहारस्य आवश्यकतां अङ्गीकरोमि । किंतु जन्मतः संक्रामितस्य निर्बलस्य पौष्टिकाहारोऽपि अजीर्णं जनयिष्यति ।

कृपी — अत्र सर्वे बालाः प्रातः उत्थाय गोक्षीरमासेवन्ते ।

द्रोणः — वयं निर्धनाः ब्राह्मणाः । अस्माकं गो क्षीरं कथं लभ्यं भविष्यति ।

कृपी — तस्मादहं वच्मि यथा कथं चित् वरिष्ठ कपिलां एकां सम्पादयस्वेति ।

द्रोणः — अत्र नकोऽपि दाता अस्ति । भवतु नाम । अश्वत्थामानं तेषां बालानां सकाशं प्रेषय तैस्साकं सोऽपि किञ्चित् क्षीरं पास्यति ।

कृपी — तेषां मध्ये कलहः भवति । तस्मादहं न प्रेषयेयं बालं ।

द्रोणः — बालानां कलहः भवत्येव किंतु सः कलहः तत्कालीनः ।

कृपी — बालानां कलहकारणात् पितरौ कलहायमानौ भवतः ।

द्रोणः — तथा करणं मौर्ख्यमेव । बालाः कलहायन्ते अनन्तरं क्रीडन्ते । किंतु ज्येष्ठाः कलहायमानाः यावज्जीवं मौर्ख्येन दर्शयिष्यन्ति तेषां मानसिक संकुचितत्वम् ।

कृपी — बालाः ज्येष्ठमण्डलात् अधिकतरं बुद्धिमन्तः भवन्ति ।

द्रोणः — बालः अधुना कुत्र गतः ।

कृपी — सः बालमित्राणां सन्निधिं गतः ।

द्रोणः — किमर्थं गतः ।

कृपी — दुग्धपानं कर्तुं गतः ।

द्रोणः — साधुकृतं तेन । पश्य.

भिक्षादानेन लोकेऽस्मिन् । ब्राह्मणो जीवते धिया ।

तस्मात् साधु कृतं तेन । गोक्षीरास्वादने प्रिये ॥

कृपी — बाल्यात् प्रभृति सः परालम्बन परः जातः । हा धिक् कष्टम् ।

द्रोणः — प्रिये बालः रूदन् इवास्ते पश्य ।

कृपी — (उत्थाय गत्वा विलोक्य रूदताबालेन साकं प्रविश्य) अरे चिरंजीव किमर्थं रोदिसि ।

बालः — मातः ते सर्वे क्षीरं मह्यं अदत्तवैव अपिबन् ।

कृपी — मारोदि अहं ते गोक्षीरं दास्यामि (इति अन्तः गत्वा पिष्टमिश्रित जलं आनीय एकस्मिन् पात्रे पूरयित्वा तस्मै गो क्षीरमिति ददाति)

बालः — (सन्तोषभरण) मातः त्वं मे अत्यन्तं स्पृहणीयासि । (इति पिबन् पमानन्देन मुखशब्दं कुर्वन्) मातः अहं उदरपूरं गोक्षीरं पिबामि ते बालाः अर्ध-कुक्षि क्षीरं पीत्वा प्रमोदन्ते । (इति हसति)

कृपी — (विचारयन्ती) वत्स पिव सानन्दं पिव एतदेव ते गोक्षीरम् । वयं दरिद्राः कथं प्रत्यहं गोक्षीरं पास्यामः ।

बालः — (सर्वं पीत्वा) कलशं भूमौ निक्षिप्य नृत्यन् गायति)

गीतम्

१ क्षीरं पीतं मया भृशम् । मात्रा दत्तं मुदा प्रियम् ॥

२ बालाः क्षीरं पिबन्ति च । संध्या समये रमन्ति च ॥

३ प्रचुरं स्वरं गायन्ति ते । नित्यं देवं नमन्ति ते ॥

द्रोणः — (सर्वं बालवर्तनं विलोक्य स्वगतम्) गोक्षीरं लालसोऽयं सुतः पिष्टोदकं पीत्वा स्वात्मानं विस्मृत्य नृत्यति किमिदमाश्चर्यं ? दृष्ट्वा तस्य स्थितिं मे हृदयं विदलति ।

कृपी — (द्रोणं विलोक्य) किमर्थं यूयं विचाराधीनाः ।

द्रोणः — बालस्य अज्ञानं वर्तनात् मे हृदयं विदलति ।

कृपी — किमर्थं विदलति ? वयं असमर्थाः । कार्यं साधने अकुशलाः । वयं कार्यकरणे अक्षमाः ।

द्रोणः — कृपि ! तथामावद । पिष्टमिश्रितं पानीयं पीत्वा तेन सत्यमेव गोक्षीरं पीतमिति आनन्देन नर्तितं । तत् दृश्यं मे अत्यन्तं हृदयविदारकं भवति, मम असहनं भवति ।

धिगस्तु मे निर्धनमौर्ध्वजीवितं । नचास्ति वित्तं नच धेनुमण्डलम् ।

बालाय दातुं ममनास्ति दुग्धम् । दग्धो भवत्यत्र ममान्तरङ्गः ॥

(इति विचारं तप्तः भवति)

कृपी — चिन्तां विसृज्य कर्मयोगी भव ।

द्रोणः — किं कुर्यामहं ? कं आश्रयेयम् । को नाम दास्यति ?

कृपी — प्रिय, उक्तं भवता गर्भादानस्य प्रथमरजन्यां यत् तत्रभवतां मित्रं एकं द्रुपदो नाम, सः संपन्नवानिति अधुना तस्य सकाशं गत्वा गोदानं स्वीकुर्वन्तु ।

द्रोणः — हाँ सत्यं उक्तमेव मया । किन्तु तत् बहुकालात् प्राक् संवृत्तं । अधुना सः मयि स्निह्यति उत नहि अयं प्रश्नः भवति ।

कृपी — मित्रंच मित्रवद् लोकं । करदानैः पुनाति च ।
तस्मात्त्वं तत्रगत्वंव । प्राथयस्व महीपतिम् ॥

द्रोणः — प्रिये ! अहो ते समय स्फूर्ति विशेषः । तस्मादेव भार्या नाम करणेषु मन्त्री इति भणितं पूर्वसूरिभिः । सकुटुम्बं आवां मे मित्रं द्रुपदं द्रष्टुं गच्छावः ।

कृपी — यदि सः अधुना स्मरिष्यति सर्वमपि सुगमं सुकरं भविष्यति ।

द्रोणः — अयं अवश्यमेव स्मरिष्यति मां । तेनोक्तं च । यतः ।

अहं राजा भविष्यामि । मया साथं भवान्प्रियम् ।
अनुभोक्ष्यति सर्वस्वं । वित्तं भोगान् सुखं सखे ॥

कृपी — अहो साधु प्रतिपादितं तव मित्रेण । अद्यैव तस्य सन्निधिं गच्छावः ।

द्रोण — शुभस्य शीघ्रम् । एहि गच्छावः ।

(यवनिका पतति)

* * *

तृतीयं दृश्यम्

[द्रुपदराज सभास्थानम् सिंहासने द्रुपदः उपविष्टः अस्ति । पार्श्वे छत्रचामरवाहिन्यौ बीजयतः]

मन्त्री — अयि राजन् गङ्गायाः दक्षिणतः विराजमान धरणीमण्डलशायतः भवतः राज्ये न कुत्रापि भीतिः चौर्ये अमानुष चेष्टादिकं दृश्यते । ते प्रापणीयान् दानांश भागान् वयं सामन्त राजानः सभक्तिकं प्रेषयामहे । तव एकलत्राधिपत्ये वयं सर्वे अपूर्वानन्दं सुखंचानुभवामः । ते सर्वसन्मङ्गलानि भवन्तु । समस्त मौल्यानि भवन्तु इति परमेश्वरं प्रार्थयामहे । [इति पठित्वा मन्त्री उपविशति]

वेत्रहस्त — [ततः प्रविशति] जयतु जयतु महाराज । भरद्वाजपुत्रः कलशमम्ब्रः द्रोणाचार्यः सदारपुत्रः तत्र भवतः द्रष्टुं द्वारि तिष्ठति ।

राजा — (आत्मगतम्) द्रोणाचार्यः सभार्या पुत्रः द्वारि तिष्ठति । सः मां
दिदृक्षुरस्ति । अनुपदं प्रवेशय (इति आज्ञापयति)

वेत्रहस्तः — बाढम् (इति नमस्कृत्य गच्छति)

राजा — मन्त्रि ! भवान् गच्छतु ।

(मन्त्री गच्छति, ततः प्रविशति सदारपुत्रः द्रोणः)

द्रोणः — स्वस्ति भवते ।

राजा — नमोवः (उत्थाय नमस्करोति तेषां आसनं दर्शयति) सर्वे उपविष्टाः ।

द्रोणः — यूयं द्रुपद महाराजानः । कोवाऽहं इति भवतां विदितमेवस्यात् इति
मे वितर्कः ।

द्रुपदः — नाहं जाने ।

द्रोणः — बहुकाल वियोगात् विस्मृतवन्तः अभवन् इति मे कल्पना ।

द्रुपदः — काल विपर्ययेन स्मृति विभ्रमः भवति ।

द्रोणः — यदि स्मृति विभ्रमः भवति तर्हि अनुमानेन सुयोग्यः भविष्यति
किंतु न चित्त विभ्रमः ।

द्रुपदः — चित्त विभ्रमोऽपि जातः ।

द्रोणः — महाराज !

शरीरे शीर्य माणे तु । बुद्धिर्गच्छति हीनताम् ।

सम्पदां निचये राजा । तेजो बुद्धिः विराजते ॥

महाराज अहं ब्रवीमि श्रुणोतु । मम नाम द्रोणः भरद्वाज तनयः ।

द्रुपदः — ओम् एकदा श्रुणोतु मया पूर्वम् ।

द्रोणः — किं उच्यते भवता ?

द्रुपदः — सत्यं ब्रवीमि ।

द्रोणः — किमाश्चर्यं ? आवयो व्यवहारः वर्तनादिकं सर्वं विस्मृतं किम् ?

द्रुपदः — तत् सर्वमपि गत जन्मानि जातं इति मन्ये ।

द्रोणः — कथं गत जन्मानि । गुरुकुलावासे इह जन्मानि । पञ्चवर्षेभ्यः प्राक् संवृत्तम् ।

द्रुपदः — गुरु कुलावासे बाल्ये संवृत्तः ।

द्रोणः — हां सत्यम् ।

द्रुपदः — तत् मे गतजन्म वृत्तान्तः इव प्रतिभाति ।

द्रोणः — विद्यार्थिदशायां भावना विचित्र बुद्धिविशेषः, अन्योन्याश्रय जीवनं इत्यादिकं अव्याज प्रेम संवृद्धं भवति । यौवने सर्वमपि दुर्भावपरीतजीवनं भवति तदानीं भावना अन्या ।

द्रुपदः — सत्यमेव तत् अधुना भावना अन्या ।

द्रोणः — अधुना कथं अन्या भवति ।

द्रुपदः — अहं अधुना राजा । राज्य धुरंधरोऽस्मि ।

द्रोणः — राजवंशजानां अयं सहजः एव ।

द्रुपदः — अयमपि सहजः यत् राज्यक्षारे बाल्यस्नेह विस्मरणम् ।

द्रोणः — त्रयसि संवृत्तं सर्वमपि विस्मरणीयं भवति तत् सत्यमेव ।

द्रुपदः — भवता सत्यमुक्तम् ।

द्रोणः — राजन् कौमारदशायां गुरुकुलावासे यत् संवृत्तं तत् विस्मरणीयं कथं भवति ? शृणोतु ।

क्रीडारसं परं राजन् । सर्वेषु च रसेष्वपि ।

नित्यं संस्मरणीयोऽस्ति । भवान् तं विस्मृतः कथम् ॥

द्रुपदः — द्रोण, मे जीवने अहं सर्वमपि शैशवोत्पन्नं सर्वघटनादिकं विस्मृतोऽस्मि ।

द्रोणः — राजन् अहं स्मृतिपथं प्रापयितुं प्रयतिष्ये । शृणोतु भवान् । त्वं एकदा मां अरे कलश ! अरे द्रोण इति परिहासेन संबोधयन् आसीः । तदा अहं अरे द्रुतपद द्रुत इति त्वां संबोधितोऽस्मि । तदा त्वं कृत्योऽसि ।

द्रुपदः — एतत् सर्वं मे नवीनं प्रखुत्पन्नं प्रतिभाति ।

द्रोणः — एकदा अहं त्वां भर्त्सयन् एवं परिहासः न कर्तव्यः इत्यवोचम्, किं सा घटनादृष्टिपथं समागता ?

द्रुपदः — नाहं किमपि जाने । अधुना तव प्रवासः कुतः ।

द्रोणः — राजन्, अहं सपत्नीकः । इयन्तं भवन्तं प्रार्थयितुं समागतोऽस्मि । अयं मे पुत्रः पिष्टोदकं पीत्वा गोक्षीरं सेवितमिति बुद्ध्या आनन्देन नृत्यन् आसीत् । तत् दृश्यं विलोक्य विदीर्णमान मानसः एकां गां कपिलां भवतः प्राप्तुं समागतोऽस्मि ।

द्रुपदः — अयं राजा केषामपि न किमपि ददाति । ददाति केवलं रक्तसंवन्धवान्धवेभ्यः वस्तुचयम् । आवयोः कोऽयं सम्बन्धः ?

द्रोणः — भवतु अहं कथयेयं आवयोः संबन्धः कीदृशः ।

द्रुपदः — कोऽयं संबन्धः आवयोर्मध्ये विद्यते । अहं लक्ष्मीकटाक्षालिङ्गितः । सम्पन्नवान् राजा । त्वं तु निर्धनः एकः दरिद्रब्राह्मणः । आवयोः कथं संबन्धः भवति । आवयोर्मध्ये हस्तिमशकान्तरं विद्यते । स्नेहस्याऽपि समान शीलता अस्ति । पश्य ।

संपन्नं जायते सख्यं । संपन्नं रेव भूतले ।

धनिनां निर्धनानां च । न सख्यं जायते कदा ॥

समान शालिनां, समान गुणवतां, समान भावुकानां, समान जन्मनां, समान विद्या विलसितानां, सख्यं भवति, तत् भिन्नानां कथं ?

द्रोणः — राजन् आवां अग्निवेशस्य सन्निधौ सकल विद्या पारङ्गतौ आस्ताम् । विद्या परिसमाप्त्यनंतरं आवाभ्यां गार्हस्थ्यधर्मः स्वीकर्तव्यः इति निश्चितः । तदा त्वया भणितं त्वया राज्ञा भवितव्यं इति अनन्तरं विवाहः कर्तव्यः इति ।

द्रुपदः — द्रोण ! यदा त्वं मां आत्थ सखा तेऽहमिति, श्रुत्वा मे आश्चर्यं भवति । कालेन संगतानि जीर्यन्ति । पूर्वं त्वया मे सौहृदं चासीत् तत् केवलं सामर्थ्यवन्धनम् । अश्रोत्रियः श्रोत्रियेण स्नेहं न कुर्वते । रथी अरथिनः सखा न भवति । नहि राज्ञां एवंभूतैः नरैः कचिदपि स्नेहः भवति ।

द्रोणः — राजन्, धनदर्पेण तत्सर्वं त्वया विस्मृतम् । त्वं अधुना भनान्धोऽसि ।

द्रुपदः — मन्दात्मन् ! श्रियाहीनैः धनच्युतैः सख्यं भवति । त्वां अहं न जानामि । किन्तु ते एक रात्रं भोजनं दास्यामि ।

द्रोणः — (सक्रोधं उत्थाय) नमस्तेऽस्तु महाराज । कालं निरीक्षस्व । सर्गदा कालः नैकरीत्या चलति । नावः शकटानि भवन्ति शकटानि नावः भवन्ति । समयं निरीक्षस्व आवयोः समागमः वैपरीत्येन भविष्यति । (सपुत्रदारः उत्थाय) राजन् विप्रकृतः पन्नगः फणां कुर्वते, अन्ततः दशतिच पश्य । (इति प्रस्थितः)

द्रुपदः — एते ब्राह्मणाः याचने अग्रेसराः । पौर्वावर्ष्यं सम्बन्धं खनन्ति । स्वेच्छया निरातडकं अंतः प्रविशन्ति । निर्धनः पुरुषः शष्पसमानः न किमपि साधयिष्यति । पश्यामि किं करिष्यत्ययम् । (इति उत्थाय गच्छति)

(यवनिका पतति)

* * *

चतुर्थं दृश्यम्

(ततः प्रविशतः द्रोणार्जुनौ)

द्रोणः — वत्स ! सख्यसाचिन् ! त्वमधुना धनुर्विद्यायां कुशलोऽसि । मया यदधीतं तत् सर्वं त्वयि पश्याम्यहम् । त्वं सर्वेषु शिष्येषु मे प्रियतमः । सर्वाः मे आशाः त्वयि पुञ्जीभूताः भवन्ति । किं त्वं जानासि ? किमर्थमहं त्वां एवं एश्यामि ।

अर्जुनः — गुरो ! नाहं किमपि जानामि । भवद्भिः यत् बोधितं तत् सर्वं अवकलितम् अस्ति ।

द्रोणः — त्वमेव मे प्रिय शिष्यः । त्वमेव भक्तिमान् । विद्यावान् । भवता साधनीयं कार्यं विद्यते ।

अर्जुन — गुरो ! किं तत् कार्यं कथयन्तु ।

द्रोणः — तस्मादेव त्वां एकान्तप्रदेशं आनीतवानस्मि । सावधानेन शृणु मया उदीरितम् ।

अर्जुनः — अवहितोऽस्मि ।

द्रोणः — राजा द्रुपदः अहंच सहाध्यायिनौ । सकल विद्यासु सः मत्समानः ।
विशिष्य धनुर्विद्यायां अप्रतिहतकुशलः सः । विद्या परिसमाप्त्यनन्तरं यदा आयां
गृहोन्मुखौ अभवाव तदा तेनोक्तं ।

अहं राजा भविष्यामि । मया सार्थं भवान्प्रियम् ।
भुनक्तु गाढं सर्वस्वं । वित्तं भोगान् सुखं सखे ॥

अर्जुनः — साधु ततस्ततः ।

द्रोणः — एकदा मे सुतः अश्वत्थामा गोक्षीरार्थं रोख्यमाणः आसीत् । तदाहं
मम पत्न्या प्रेरितः एकां कपिलां प्रष्टुं द्रुपदस्य समीपं अगच्छम् ।

अर्जुनः — साधु कृतं भवद्भिः ।

द्रोणः — तदा तेन मन्दात्मन् । श्रिया हीनैः धनच्युतैः सख्यं भविष्यति,
किन्तु धनिनां राज्ञां, निर्धनानां ब्राह्मणानां सख्यं न भवति । अरथी रथिनः सखा न
भवति इत्यवोचत् ।

अर्जुनः — धनश्रिया गर्वान्धः जातः द्रुपदः । ततस्ततः ।

द्रोणः — तदाहं, अयि राजन् ! ते सुहृत् त्वया निर्दयं तिरस्कृतः, विप्रकृतः
पन्नगः फणां कुरुते, समयं निरीक्षस्व, कालः विपर्ययः भवति, निरीक्षस्व आवयोः
पुनः समागमाय इत्युक्त्वा प्रस्थितोऽहम् ।

अर्जुनः — यथोचितं सुष्टु प्रोक्तं भवद्भिः ।

द्रोणः — तस्मात् अहं मनसि व्यथाविलः आगच्छन्, वीटया खेलयतां कौरव
पाण्डवानां कौशलमपश्यम् । ततः प्रभृति धनुर्विद्यायां त्वं मे परम प्रीतिकरः शिष्यः
संजातः । तस्मात् त्वं मे गुरुदक्षिणां प्रयच्छ ।

अर्जुनः — गुरो तदर्थं सन्नद्धोऽस्मि । किं रोचते भवद्भ्यः । आज्ञापयन्तु ।

द्रोणः — जीवन्तं द्रुपदं ब्रुवा मे चरणं सन्निधिं प्रापय । इयमेव गुरुदक्षिणा
दातव्याः

अर्जुन — अनुगृहीतोऽस्मि । तथैव करिष्यामि ।

द्रोणः — पन्थानः सुखिनः सन्तु । मङ्गलानि भवन्तु ते ।

आशिषः सन्ति मे नित्यं । इप्सितं चास्तु फल्गुन ॥

अर्जुनः — (नमस्कृत्य प्रस्थितः)

द्रोणः — आशीविष विष प्रपूर्णं मानसाः राजानः मधुरगीर्भिः जल्पन्तः तेषां प्रभुत्वं व्यापयन्ति । योग्यमयोग्यं न चिन्तयन्ति । तेषां चण्डशासनं निवारयितुं गरुड मन्त्रवत् ब्राह्मण बुद्धिविशेष एव योग्यः भवति । अधुना मे बुद्धि विशेषेण वज्ररूपिणं द्रुपदराजानं, वज्ररूपिणा अर्जुनेन भेत्तुं प्रयतामि (विहस्य) श्रीमतां राज्ञां निर्धनानां ब्राह्मणानां मैत्री कथं भविष्यति वा दर्शयेयम् । अरे द्रुपद ! ब्राह्मण मेधा अप्रतिहता । चण्डरवि प्रताप इव प्रचण्डः ब्राह्मणः सर्वे साधयिष्यति । न विस्मर्तव्यं भवता । पश्य मे शक्तिं द्रुपद ! पश्य । (इति हसन् गच्छति)

(यवनिका पतति)

* * *

पंचमं दृश्यम्

(द्रोणः वृक्षच्छायायां प्रस्थोऽपविशति । ततः प्रविशति सशस्त्रपाणिः अर्जुनः द्रुपदं हस्तग्राहं कृत्वा)

अर्जुनः — राजन् प्रचल द्रोणाचार्य सन्निधिम् । (इति द्रुपदं समाकर्षति)

द्रुपदः — (द्रोणाचार्यपादयोः पतति)

द्रोणः — (विहस्य) अयि भोः यूयं द्रुपद महाराजानः । केयं स्थितिः । अहो कालप्रभावः, निर्धन ब्राह्मणस्य प्रादसन्निधौ श्रीमतां द्रुपद महाराजानां शिरः । किमत्र चित्रम् । किमाश्चर्यं । श्रिया हीनैः, धनच्युतैः साकं सख्यं भवति तत् सत्यमेव । अहं जितोऽस्मि । त्वं पराभूतोऽसि । आवयोः स्नेहः कथं भवति, इति नाहं वदेयम् । मे शिष्येण धीमता त्वं पराजितोऽसि । नमया । त्वमधुना भग्न द्रुपदोऽसि । हतधनोऽसि ।

त्वं मे वशमागतोऽसि । वीर माभैः प्राण भयात् । वयं ब्राह्मणाः क्षमिणः । शृणु ।

आश्रमे तु त्वया बाल्ये । क्रीडितं च मयासह ।
तस्मात् संवर्धित स्नेहः । प्रीतिश्च नृपसत्तम ॥

अपिच । जनाधिप ! त्वया सख्यं पुनः प्रार्थयेयं । ते राज्यस्यार्थं ददामि, अवाप्नुहि ।

द्रुपदः — ब्रह्मन् । इदं नाश्वर्यं विक्रान्तेषु महात्मसु । त्वया सह शाश्वतीं
प्रीतिमिच्छामि ।

द्रोणः — सर्वदा, सर्वथा आवां मित्रे । अहं भवता कृतं तिरस्कारं विस्म-
रामि । शृणु ।

पुष्पेण भिज्यते नैव । वज्रं जगति पार्थिव ।
ततो वज्रात्मना भाव्यं । वज्रं वज्रेण भिद्यते ॥

* * *

पण्डित : ओगेटि परीक्षित शर्मा, एम्.ए.

जन्म : १० ऑगस्ट १९३०

तेलगू-संस्कृत भाषाद्वय क्षेत्रे प्रथितयशाः कविः नाटककारश्च ।

प्रकाशितं संस्कृत काव्य नवकम्

- १) ललित गीता लहरो (गेय गीत संग्रहः)
- २) गङ्गोधरा महाकाव्यम् (अखिल भारतीय कालिदास पुरस्कारेण सन्मानितम्)
- ३) सावित्री (नाटकम्)
- ४) अक्षय गीत रामायणम् (सप्तपदी)
- ५) कच-देवयानीयम् (नाटकम्)
- ६) श्रावणम् (नाटकम्)
- ७) पारीक्षितम् (नाटकम्)
- ८) नर्तनशाला (नाटकम्)
- ९) वज्रं वज्रेण भिद्यते (नाटकम्)

प्रकाशनोन्मुखं साहित्यम्

- १) प्रतापराणायनम् (महाकाव्यम्)
- २) ते हि नो दिवसा गताः (आत्मचरितम्)
- ३) सौन्दर्य मीमांसा
- ४) विश्वनाथ कविता (तेलगू)
- 5) Pen-Flowers (English Poetry)

भाषाधिकारी (तेलुगु) भाषासंचालनालयः

विभागीय-कार्यालयः न्यू सेण्ट्रल बिल्डिंग (द्वितीय-भूमिका)

धुण्यपत्तनम् महाराष्ट्र - भारत ४११ ००१.